

VARIA

MARCIN KONARSKI

ORGANIZACJA ADMINISTRACJI ŻYWNOŚCI WOJSKA W OKRESIE POWSTANIA LISTOPADOWEGO (1830–1831)

1. Wprowadzenie

Na łamach poczytnego powstańczego dziennika politycznego „Nowa Polska” z 21 stycznia 1831 r. opublikowano anegdotę, która miała na celu uzmysłowienie czytelnikom dramatycznej sytuacji żywnościowej wojska polskiego w pierwszych miesiącach organizowania jego administracji. Obrazuje ona problemy aprowizacyjne armii nie tylko w początkowym okresie powstania, ale śmiało można odnieść jej wymowę do całego okresu wojny polsko-rosyjskiej 1831 r. oraz działalności administracji żywności wojska. „Za panowania dyktatora i intendentury, tak opacznie żywiono wojsko, że raz żołnierz jednego pułku liniowego, przyszedłszy do swego porucznika, zapytał go, pokazując mu dłoń ściśnioną: «Zgadnij poruczniku, co trzymam w ręku?» – «Ptaka». – «Nie, rację!» I pokazał mu chleb, kaszę i mięso w garści. Czy nie należałoby teraz tych byłych władców skazać na podobne racje żołnierskie?» – dosadnie kończy anonimowy autor¹. Wydzwięk anegdoty pozostaje jednoznaczny: administracja żywności wojska wskutek wadliwej dystrybucji żywności nie cieszyła się poważaniem wśród żołnierzy, zaś jej działalność rekwizycyjna nie przysparzała sympatyków powstaniu wśród mieszkańców kraju².

Po wydarzeniach nocy listopadowej 1830 r. i rozpoczęciu powstania³, przystąpiono do organizacji aparatu administracji wojskowej. Nie miała ona jednolitego

MARCIN KONARSKI – Menedżerska Akademia Nauk Stosowanych w Warszawie, ORCID: 0000-0001-8791-884X, e-mail: marcin.konarski@mans.org.pl

¹ „Nowa Polska” z 21 stycznia 1831 r., nr 17 (dalej: NP). Dziennik ukazywał się od 5 stycznia do 6 września 1831 r. w Warszawie; w sumie wydano 240 numerów. Redaktorem naczelnym był Jan Ludwik Żukowski (1795–1831), zaś wśród współpracowników znaleźli się m.in. Joachim Lelewel, Piotr Wysocki, Maurycy Mochnecki i Ludwik Nabelak.

² Zob. M. Meloch, *Sprawa włościańska w powstaniu listopadowym*, Poznań 1948, s. 57–58, 64–83; H. Grynwaser, *Kwestia agrarna i ruch włościan w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku (1807–1860). Studium archiwalne*, Wrocław 1951, s. 80–81.

³ Zob. *Pamiętniki generała Prądzyńskiego*, oprac. B. Gembarzewski, t. I, Kraków 1909, s. 184–212; W. Tokarz, *Zarys historii wojny polsko-rosyjskiej r. 1831*, Warszawa 1922, s. 3–19;

charakteru i wraz z rozwojem wydarzeń podlegała przeobrażeniom obejmującym również administrację odpowiedzialną za zaopatrzenie w żywność oraz furaz dla wojska⁴. Centralna administracja żywności przeszła w czasie powstania trzy znaczące zmiany, przy czym mimo reform organizacji nie była w stanie skutecznie radzić sobie z problemami aprowizacji wojska.

W pierwszym okresie powołano do życia Komisję Żywności, a kilka dni później urząd Intendenta Generalnego Wojska⁵, który zajmował się zakupem żywności i furazu. Urząd intendenta wkrótce jednak zniesiono, a jego dotychczasowe kompetencje powierzono w części cywilnej Komisji Potrzeb Wojska, zaś w części wojskowej generałowi brygady Antoniemu Darewskiemu. Pod koniec lutego 1831 r. Rząd Narodowy ponownie zmienił organizację służby zaopatrywania wojska w żywność, przywracając instytucję Intendenta Generalnego Wojska. Na jej czele stanął wyznaczony komisarz rządowy w głównej kwaterze naczelnego wodza. W takiej formie organizacyjnej administracja żywności działała nieprzerwanie do upadku powstania. Jediną znaczną zmianą w tym czasie było przejście Intendenta Generalnego Wojska w sierpniu 1831 r. pod zarząd i dozór ministra wojny, co było zresztą poprzedzone burzliwą debatą sejmową⁶.

Intendentura Generalna Wojska oraz działalność jej służby administracyjnej przez cały okres powstania były poddawane krytyce. Jeszcze w drugiej połowie lipca 1831 r., w trakcie debaty sejmowej, poseł województwa sieradzkiego Stanisław Kaczkowski w nieprzychylnych słowach odnosił się do tego organu: „Intendentura jest to pamiątka czasów francuskich, czasów Napoleona. On, prowadząc wojny w cudzych krajach, potrzebował mieć władzę osobną do zaopatrywania wojska w żywność. U nas wojna się toczy o kilka mil około Warszawy; przedmiot ten właściwie do Komisji Spraw Wewnętrznych należeć powinien; gdyby ona się tym trudniła, nie byłoby może i tych rekwizycji, bo Komisja ta lepiej jest ze stanem kraju zaznajomiona i lepiej niż Intendent potrzebom zaradzić by mogła. Jak przejdziemy choćby za Bug, Intendentura może być potrzebna, lecz teraz jest zupełnie bezużyteczna i przedmiot ten Komisja Spraw Wewnętrznych załatwiać powinna”⁷. Wtórował mu deputowany okręgu augustowskiego Jakub Klimontowicz,

S. Harbut, *Noc Listopadowa w świetle i cieniach procesu przed Najwyższym Sądem Kryminalnym*, Warszawa 1926, s. 123–247.

⁴ Zob. Z. Gołba, *Rozwój władz Królestwa Polskiego w okresie powstania listopadowego*, Wrocław 1971, s. 169–170.

⁵ Powołanie owych organów nastąpiło na wzór działających w okresie Księstwa Warszawskiego. Zob. H. Eile, *Dzieje administracji w wojsku Księstwa Warszawskiego. Zaopatrzenie wojska*, Warszawa 1928, s. 9–10, 18–20; R. Kowalczyk, *Intendentura wojsk Księstwa Warszawskiego. Komisja Żywności 1807–1809*, w: *Studia z historii społeczno-gospodarczej XIX i XX wieku*, vol. 4, pod red. W. Pusia, Łódź 2006, s. 7–48; tenże, *Aprowizacja w armii Księstwa Warszawskiego w latach 1807–1809: rola Michała Ambrożego Kochanowskiego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2014, nr 4(250), s. 7–24; M. Konarski, *Legal aspects of organising the administration of food for the army in the Duchy of Warsaw between 1807 and 1812*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2020, nr 1(17), s. 99–128.

⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Władze Centralne Powstania Listopadowego, sygn. 134, k. 217–218 (dalej: AGAD, WCPL); *Diariusz Sejmu z r. 1830–1831*, t. 5: od 20 czerwca do 21 lipca 1831 r., wydał M. Rostworowski, Kraków 1907 (dalej: DS, 5).

⁷ DS, 5, s. 519.

który ocenił Intendenturę jako władzę wręcz antykonstytucyjną i wskazał Ministerstwo Spraw Wewnętrznych jako właściwe w kwestii aprowizacji wojska.

Organ ten nie cieszył się popularnością ani w sferach politycznych, ani wśród mieszkańców, którzy obwiniali go, wraz z całym podległym mu aparatem administracyjnym oraz z ogniwami terenowymi, o przymusowe dostawy produktów dla wojska powodujące nieraz dramatyczny ubytek żywności na potrzeby własnej egzystencji, jak i o samowolne rekwizycje wojska dokonywane na własną rękę przez poszczególne oddziały.

2. Powołanie Komisji Żywności i Intendentury Generalnej Wojska

W pierwszych dniach powstania, 3 grudnia 1830 r., Rada Tymczasowa Królestwa Polskiego powołała do życia Komisję Żywności⁸. Jej celem było zapewnienie żywności zarówno dla Warszawy, jak i wojsk znajdujących się w mieście, w czym miała współpracować z Urzędem Muncypalnym Miasta Stołecznego Warszawy⁹. Członkami Komisji zostali radca stanu, były pułkownik, Ignacy Bolesta oraz hrabia Henryk Łubieński¹⁰. Wraz z powołaniem nowego organu Wydział Wykonawczy Rady Administracyjnej polecił Komisji niezwłoczne podjęcie wszelkich środków potrzebnych do szybkiego dostarczenia żywności wojsku¹¹.

W dniu utworzenia Komisji Żywności ustanowiono również urząd Intendenta Generalnego Wojska, który zaczął pełnić swoją funkcję 7 grudnia 1830 r.¹² Na urząd ten powołano ziemianina i przemysłowca Konstantego Wolickiego¹³, ale już na początku stycznia 1831 r. obowiązki te powierzono Józefowi Morawskiemu. Do jego kompetencji należało m.in. dozоровanie za pomocą podległych mu urzędników dostarczania żywności dla wojska w odpowiedniej ilości i gatunku, wskazywanie potrzeb wojska oraz najlepszego sposobu dostarczania żywności i furazu z magazynów wojskowych¹⁴. Pełniący urząd Intendenta Generalnego

⁸ Por. H. Eile, *Powstanie listopadowe. Finanse i administracja*, Warszawa 1930, s. 51; tenże, *Rola intendentury w wojsku powstania listopadowego*, „Przegląd Intendencki” 1930, nr 4, s. 4.

⁹ AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 2.

¹⁰ Tamże, k. 1. Henryk Łubieński (1793–1883) był finansistą i dyrektorem, a następnie prezesem Banku Polskiego. Pod nieobecność w kraju ówczesnego prezesa Banku Polskiego, od lutego 1831 r. zajmował się zarządzaniem bankiem oraz zakładami wojskowymi, które dostarczały uzbrojenie dla wojska. Zob. T. Wentworth, *Henryk Łubieński i jego bracia. Wspomnienia rodzinne odnoszące się do historii Królestwa Polskiego i Banku Polskiego*, Kraków 1886, s. 116–117.

¹¹ AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 3.

¹² Por. H. Eile, *Rola intendentury...*, s. 9.

¹³ Wolicki dobrowolnie zrezygnował ze stanowiska intendenta i zaproponował ówczesnemu dyktatorowi Józefowi Chłópickiemu, że na własny koszt uda się z misją dyplomatyczną do Paryża. Misja nie przyniosła pożądanych efektów, zaś Wolicki został skierowany do Konstantynopola. Zob. J. Szczepański, *Konstanty Wolicki (1792 – ok. 1860). Ziemianin – przemysłowiec – polityk*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej” 7(2010), s. 33–36.

¹⁴ Zob. *Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831*, t. 1: od 30 listopada do 4 marca 1831 r., wydał B. Pawłowski, Warszawa 1931, s. 193 (dalej: ZDW, 1).

Wojska był jednocześnie Komisarzem Rządowym przy Naczelnym Wodzu, uzależnionym od poleceń i instrukcji rządu, w sprawie których miał się porozumiewać z Naczelnym Wodzem.

Intendent Generalny Wojska starał się zapewnić wojsku produkty żywnościowe i furaz w dwojaki sposób. Po pierwsze, przez kupno, które odbywało się w Warszawie za pośrednictwem Komisji Żywności, zaś poza stolicą w poszczególnych województwach za pośrednictwem obywateli i wskazanych komisarzy; po drugie, przez rozpisanie na mieszkańców dostaw produktów żywnościowych i furazu. Na mocy art. 4 postanowienia Rządu Tymczasowego z 18 grudnia Intendent Generalny Wojska upoważniony został do żądania od komitetów obywatelskich, organizowanych wedle tego postanowienia, potrzebnych na utrzymanie wojska dostaw liwerunkowych, czyli przymusowych¹⁵.

3. Ustanowienie Komisji Potrzeb Wojska

Niestety, wskutek licznych zaniedbań administracyjnych, kradzieży, nie dbalstwa gospodarczego i nadużyć kwatermistrzów oraz dowódców oddziałów¹⁶ już 10 stycznia 1831 r. zlikwidowano urząd Intendenta Generalnego Wojska, powierzając jego kompetencje Komisji Potrzeb Wojska, co nastąpiło na mocy postanowienia Dyktatora z 14 stycznia 1831 r.¹⁷ Należy podkreślić, że zarówno ustanowienie Intendenta Generalnego, jak i jego kompetencje nie były szerzej znane poszczególnym formacjom wojska, co wywoływało problemy praktyczne w działalności administracji żywności – lekceważenie tego urzędu i jego personelu. Pod koniec grudnia 1830 r. w imieniu najwyższego urzędu wojskowego w rządzie Królestwa Polskiego – Komisji Rządowej Wojny¹⁸ zastępca ministra wojny generał Izidor Krasiński skierował do szefa Sztabu Głównego generała Józefa Mrozińskiego pismo, w którym pisał o konieczności ogłoszenia wojsku zakresu działania Intendenta Generalnego Wojska. Korespondencja ta dobitnie wykazuje brak znajomości tego organu przez wojsko jak i jego kompetencji. Konieczne było więc ogłoszenie rozkazu dziennego zawierającego informacje w tym przedmiocie, „aby wojsko wiedziało, w jakich przedmiotach służby do tegoż

¹⁵ Zob. W.W. Bednarski, *Rola wojskowa Lubelszczyzny i Podlasia w powstaniu listopadowym*, Puławy 2003, s. 93–98.

¹⁶ AGAD, WCPL, sygn. 134, k. 209; „Powszechny Dziennik Krajowy” z 25 lutego 1831 r., nr 55 (dalej: PDK). Por. „Kurier Polski” z 4 czerwca 1831 r., nr 526 (dalej: KP). Należy podkreślić, że rekwizycje dokonywane na własną rękę przez poszczególne oddziały wojska zdarzały się przez okres całego powstania, stając się wiosną i latem 1831 r. prawdziwą zimą dla mieszkańców kraju. Wywoływały one odzew naczelnego dowództwa w postaci rozkazów dziennych, w których przestrzegano przed nielegalnymi rekwizycjami i grożono żołnierzom surowymi karami. Zob. AGAD, WCPL, sygn. 134, k. 213–214; AGAD, WCPL, sygn. 135, k. 22, 27; PDK z 16 sierpnia 1831 r., nr 224.

¹⁷ AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 124, 204.

¹⁸ Od wybuchu powstania 29 listopada 1830 r. komisją kierował zastępca ministra wojny gen. Izidor Krasiński, następnie od 8 marca 1831 r. minister wojny gen. Franciszek Morawski, zaś od 11 września gen. Emilian Węgierski. Zob. M. Tarczyński, *Generalicja powstania listopadowego*, Warszawa 1980, s. 369.

intendenta generalnego wprost udawać się ma, czego szczególnie służba żywności i furazu wymaga, tudzież szpitale polowe i transport”¹⁹.

Komisja Potrzeb Wojska, na czele z prezesem księciem Michałem Radziwiłłem (którego zastąpił niebawem Michał Potocki)²⁰, jako nowy organ administracji żywności została zobowiązana do zakładania magazynów, zaopatrywania ich i kierowania dowozem produktów do armii²¹. Głównym celem przyświecającym powołaniu Komisji było zapewnienie sile zbrojnej żywności i furazu, oszczędność finansów publicznych oraz ochrona mieszkańców przed ciężarami, jakich mogliby doświadczyć wobec braku zaprowadzenia stałej administracji w zakresie ogólnej służby żywności. Działalność Komisji została podzielona na część cywilną i wojskową²².

Cywilne funkcje rozumiane były jako kompetencje w zakresie administrowania magazynami żywności w całym kraju, co miało nastąpić za sprawą zakładania magazynów w miejscach wskazanych przez władzę wojskową i zaopatrywanie ich w żywność oraz furaz w jakości i ilości oznaczonej przez tę władzę. Poza tym Komisja miała czuwać nad stanem produktów, by np. nie uległy zepsuciu. Dodatkowo powierzono jej sprawy związane z organizacją środków transportowych do przewożenia żywności między magazynami i do poszczególnych armii²³.

Na członków Komisji Potrzeb Wojska powołano: prezesa komisji województwa mazowieckiego Rajmunda Rembielińskiego, Józefa Morawskiego, radców stanu Ignacego Bolestę i Klemensa Hermana – radcę komisji centralnej litewskiej, generała Antoniego Darewskiego i radcę Komisji Centralnej Likwidacyjnej – pułkownika Michała Sobieskiego²⁴. Zgodnie z etatem imiennym osób tworzących Komisję Potrzeb Wojska organ ten składał się z prezydium, sekretariatu generalnego zatrudniającego dwadzieścia osób (referent, sekretarz generalny, sekretarz prezydialny, sekretarz kancelarii, archiwista i adiunkt archiwalny, dziennikarz, ekspedytor, czterech kancelistów starszych i siedmiu kancelistów młodszych), pięciu sekcji, w których zatrudnionych było po pięć osób (przewodniczący sekcji, dwóch referentów, rachmistrz i sekretarz) oraz posługi biurowej składającej się z sześciu osób (trzech woźnych, zszywacza i dwóch posługaczy konnych)²⁵. Przewidziano również, w razie potrzeby, możliwość wezwania dwóch członków z Izby Poselskiej i dwóch członków z mazowieckiej rady obywatelskiej lub rady municypalnej²⁶.

Wojskowe funkcje Komisji odnosiły się do wskazywania miejsc, w których poszczególne magazyny żywności mają zostać zaopatrzone w określone co do ilości

¹⁹ ZDW, 1, s. 108.

²⁰ AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 139; J. Ziółek, *Magazyny żywnościowe intendenty wojsk w powstaniu 1830/31*, „Roczniki Humanistyczne” 1972, nr 2(20), s. 174.

²¹ ZDW, 1, s. 169–170. Por. KP z 10 czerwca 1831 r., nr 533.

²² AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 120, 124.

²³ Tamże, k. 120.

²⁴ Por. J. Ziółek, *Magazyny żywnościowe...*, s. 173.

²⁵ AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 285–286. Por. AGAD, WCPL, sygn. 131, Etat płatniczy Komisji Potrzeb Wojska, k. 293–294.

²⁶ AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 124–125, 282–292. Szerzej zob. A. Barszczewska, *Województwo kaliskie i mazowieckie w powstaniu listopadowym (1830–1831)*, Łódź 1965, s. 43–52.

i gatunku produkty, nadzoru nad jakością i terminowym dostarczaniem żywności, a także nadzoru „aby do magazynów asygnowane były wydatki żywności i furazów ściśle do potrzeby wojska i do przepisów zastosowane”²⁷. W terenie Komisję reprezentowali komisarze potrzeb wojska²⁸. Wskutek nieporadnych, mimo iż uczciwych, działań Komisja została rozwiązana zarządzeniem Rządu Narodowego z 10 marca 1831 r., zaś jej kompetencje ponownie powierzone Intendentowi Generalnemu, którym został hrabia Aleksander Bniński, zaś jego zastępcą Józef Morawski²⁹.

4. Polowa administracja żywności wojska

W okresie działalności Komisji Potrzeb Wojska powołano również organy administracji polowej, na której czele stanął ordonator wojska, który wraz z podlegającymi mu komisarzami wojennymi, adiunktami i pisarzami sprawował obowiązki w zakresie administracji żywności w terenie. Początkowo obowiązki ordonatora objął generał Antoni Darewski, następnie zaś pułkownik Wojciech Dobiecki³⁰. Ordonator, stale przebywający przy Kwaterze Głównej Wodza Naczelnego Sił Zbrojnych, został zobowiązany do ustalania miejsc, w których miały powstawać magazyny żywności, a których zaopatrywanie należało do władz cywilnych³¹. Ordonator wojska, jeżeli został upoważniony do noszenia munduru wojskowego z oznaczeniami oficerskimi odpowiadającymi jego stopniowi, nosił mundur granatowy z karmazynowym kołnierzem z łapkami u rękawów bez haftu, metalowymi guzikami żółtymi z orłami, buliony złote na każdym ramieniu przewiązane trzykrotnie. Jego stopień został zrównany z szarżą pułkownika³².

Znaczącą rolę w sprawach zaopatrzenia w żywność wojska odgrywali komisarze wojenni, którzy na podstawie rozkazu dziennego Naczelnego Wodza Siły Zbrojnej Narodowej Jana Zygmunta Skrzyneckiego z 1 marca 1831 r. zostali skierowani do każdej dywizji³³. Komisarz wojenny był stale obecny przy sztabie dywizji, zaopatrując ją oraz znajdującą się przy niej brygadę we wszelkie przewidziane potrzeby materialne. Każdy z komisarzy, jeżeli nie był oficerem

²⁷ AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 120; ZDW, 1, s. 170.

²⁸ Archiwum Państwowe w Lublinie, Komisja Województwa Lubelskiego, zespół nr 115, sygn. 530, k. 1–3 (dalej: APL, KWL).

²⁹ AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 160.

³⁰ Por. W. Tokarz, *Zarys historii wojny...*, s. 76.

³¹ AGAD, WCPL, sygn. 134, k. 206.

³² AGAD, WCPL, sygn. 132, k. 280–281.

³³ AGAD, WCPL, sygn. 134, k. 210–211. Instytucja komisarzy w czasie powstania listopadowego wzorowana była na francuskich reprezentantach w misji (fr. *représentant en mission*) z czasów Wielkiej Rewolucji Francuskiej, którzy jako przedstawiciele Konwentu w terenie i wyposażeni w zasadzie w nieograniczone pełnomocnictwa mieli za zadanie m.in. wzmocnić dyscyplinę w armii i poprawić byt żołnierzy. Zob. J.P. Rothiot, *Les représentants en mission face au dilemme, de ravitailler les armées ou la population civile (l'exemple des Vosges en 1793)*, „Annales historiques de la Révolution française” 2007, nr 347, s. 47–66; M. Konarski, *Mysł polityczno-prawna Louisa de Saint-Just (1767–1794)*, „Studia Prawnicze i Administracyjne” 2016, nr 2(16), s. 19–20.

służby wojskowej odkomenderowanym na tę posadę, nosił mundur granatowy z łapkami karmazynowymi bez haftu i żółtymi guzikami metalowymi z orłami i bulionem podwójnym, „z którym na każdym ramieniu stopień ich odpowiada stopniowi majora”³⁴.

Poza tym w każdym pułku lub oddziale wyznaczony został kwatermistrz, który trudnił się odbiorem żywności i furazu dla ogółu z rozdaniem na kompanie i szwadrony³⁵. Aby uzyskać potrzebne wojsku produkty, kwatermistrz zobowiązany był przedstawiać stan rzeczywisty ludzi i koni. W stanie tym należało wyszczególnić wszelkie stopnie porządkowe, począwszy od dowódcy pułku, poprzez podpułkowników, majorów, kapitanów, poruczników i podporuczników wraz z lekarzem pułkowym, lekarzami batalionowymi, audytorem, kapelanem pułkowym, na koniec wskazując podoficerów i żołnierzy. Wyszczególnienie stanu rzeczywistego oznaczone było pieczęcią służbową i podpisem dowódcy pułku lub oddziału, przy czym zabronione były wszelkiego rodzaju dodatkowe adnotacje oraz jakiegokolwiek skreślenia³⁶.

Znając stan rzeczywisty, kwatermistrz (lub osoba przez niego upoważniona) zgłaszał się do Komisarza Wojennego lub adiunkta, który po potwierdzeniu spełnienia wyżej wymienionych wymogów proceduralnych wycinał z księgi sznurowej asygnację na właściwy magazyn. Strona odbierająca poświadczala na odcisku pozostającym w księdze sznurowej odbiór asygnacji na żywność (chleba, leguminy, soli, wódki, okrasy) oraz furaz (owies, siano). Na mięso dostarczone przez osoby prywatne wydawano z księgi sznurowej oddzielne asygnacje. Z uzyskaną w tym trybie asygnacją należało zgłosić się do wskazanego magazynu i odebrać to, co zostało w niej uwzględnione³⁷.

Należy dodać, że oficerowie bez przydziału zaopatrzeni zostali w specjalne książki, w których mieli zapisywać pobierane racje żywności i furazu w każdym stałym magazynie lub etapie, natomiast żołnierze pojedynczo idący bez zaawizowania swojego rozkazu przez Komisarza Wojennego lub jego zastępcę nie mieli prawa do odbioru w żadnym magazynie lub etapie (przemarszu dziennym) ani żywności, ani furazu³⁸.

Oprócz przywołanych organów polowej administracji wojska Rząd Narodowy postanowił 6 lutego 1831 r. o powołaniu w korpusach wojska wszelkiej broni rad gospodarczych, które nadzorowały m.in. wpływy z funduszy i zawieranie kontraktów na dostawę żywności. W każdym pułku piechoty i kawalerii na czele takiej rady stał pułkownik. Rady zostały ustanowione jedynie w celu administracji wewnętrznej korpusów, co oznaczało, że nie były uprawnione do ingerowania w służbę frontową i karność wojska; pozostawało to w gestii dowódców korpusów³⁹.

³⁴ AGAD, WCPL, sygn. 132, k. 281, 284–285.

³⁵ Tamże, k. 206.

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże.

³⁸ Tamże.

³⁹ ZDW, 1, s. 250–254.

5. Służba Intendentury Generalnej Wojska

Zgodnie z postanowieniami Rządu Narodowego z 28 lutego 1831 r. wszelkie atrybucje Komisji Potrzeb Wojska ponownie przeszły na ręce zniesionego 14 stycznia tego roku urzędu Intendenta Generalnego Wojska, pełniącego jednocześnie funkcję komisarza rządowego w głównej kwaterze wodza; został nim kasztelan Aleksander Bniński⁴⁰. Pełnił on swoją funkcję do czerwca, kiedy zmarł na cholerę, a stanowisko po nim objął Ignacy Badeni (lecz tylko jako zastępca pełniący obowiązki). Jednak już 23 sierpnia Badeni na własną prośbę został zwolniony z pełnienia tych obowiązków. Na jego miejsce powołano radcę municypalnego miasta stołecznego Warszawy Michała Matuszewskiego⁴¹.

Poza Intendentem Generalnym Wojska przy boku wodza mianowany został, z tytułem radcy stanu, komisarz rządu. Na to stanowisko zaproponowany został przez nowo powołanego wodza naczelnego Jana Skrzyneckiego jego przyjaciel Andrzej Horodyski⁴². Tym samym wszelkie władze administracyjne, takie jak komisje wojewódzkie, komisarze obwodowi, wójtowie gmin i burmistrzowie miast zostali zobowiązani do wykonywania poleceń Intendenta Generalnego Wojska⁴³.

Do pomocy intendentowi przydzielono wspomnianego radcę stanu Ignacego Badeniego oraz czterech referentów⁴⁴, którzy byli odpowiedzialni za fundusze, żywność, lazarety i korpus pociągów⁴⁵ oraz inne potrzeby wojska⁴⁶. Personel intendentury nosił zwykle mundury urzędnicze, jedynie intendent jako komisarz rządowy nosił mundur generalski z umieszczonym na szlifach herbem Królestwa Polskiego i przepasany był z prawego ramienia wełnianą szarfą w kolorze kokardy narodowej z frędzlem srebrnym⁴⁷. Postanowieniem Rządu Narodowego z 15 marca 1831 r. służba polowa została zaopatrzona w mundury przepisane dla administracji wojennej stosownie do posiadanych stopni⁴⁸. Zastępca intendenta

⁴⁰ AGAD, WCPL, sygn. 132, k. 86, 95–97.

⁴¹ AGAD, WCPL, sygn. 134, k. 216.

⁴² Zob. W. Rostocki, *Władza wodzów naczelnych w powstaniu listopadowym (studium historycznoprawne)*, Wrocław 1955, s. 90–92.

⁴³ AGAD, WCPL, sygn. 132, k. 87.

⁴⁴ Tamże, k. 135–136.

⁴⁵ Utworzenie 18 lutego 1831 r. dwóch batalionów pociągów (każdy po 500 koni pociagowych wraz z potrzebną liczbą furmanów, wozów i zaprzęgów) podyktowane było m.in. tym, że z województw zajętych przez nieprzyjaciela nie można było liczyć na żadną posługę w dostarczaniu podwód do dowozu żywności dla Wojska Narodowego, zaś sama stolica nie była w stanie dostarczyć potrzebnej ilości podwód, zob. AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 278–280. Należy podkreślić, że w czasie powstania wojsko przez cały czas korzystało z dostarczanych płatnych podwód. Zob. APL, KWL, sygn. 540, cały poszyt; por. też M. Konarski, *The services of the commune self-government in the Kingdom of Poland on the example of the provision of means of transport for the army*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2020, nr 2(17), s. 78–83.

⁴⁶ AGAD, WCPL, sygn. 132, k. 86.

⁴⁷ Zob. J. Czop, *Barwa armii Królestwa Polskiego 1815–1830 oraz w wojnie polsko-rosyjskiej 1831*, Rzeszów 2017, s. 75. Dyskusja w przedmiocie ustanowienia kokardy narodowej odbyła się na posiedzeniu Izby Poselskiej 7 lutego 1831 r. i jeszcze tego dnia przyjęto projekt tzw. prawa o kokardzie narodowej. Zob. *Diariusz Sejmu z r. 1830–1831*, t. 1: od 18 grudnia do 8 lutego 1831 r., wydał M. Rostworowski, Kraków 1907, s. 516–520 (dalej: DS, 1); NP z 7 lutego 1831 r., nr 34.

⁴⁸ AGAD, WCPL, sygn. 132, k. 127.

nosił na każdym ramieniu podwójny bulion srebrny, dodatkowo był przepasany szarfą wełnianą koloru narodowej kokardy. Z kolei urzędnicy będący w stopniu oficerów nosili naramienniki bulionowe w miejsce szlif. Poza tym oficerowie odkomenderowani do służby polowej intendenty nosili mundur wojskowy z odpowiednimi znakami stopni⁴⁹.

Służba Intendenty Generalnej Wojska została podzielona na służbę wewnętrzną, biurową, i służbę zewnętrzną, wojskową⁵⁰. Do obowiązków tej pierwszej należało wydawanie rozporządzeń mających na celu wypełnienie wszystkich potrzeb dotyczących wojska (żywność, transport żywności, szpitale polowe, zarząd funduszami)⁵¹, przy czym zajmowali się tym wskazani wyżej komisarze referenci. Sprawy żywności dla wojska należały do pierwszego komisarza referenta, któremu dodano specjalnego referenta, którego obowiązkiem było układanie rozporządzeń dotyczących zaopatrywania i przewozów do magazynów oraz „projektowanie urządzenia magazynów w Warszawie i na Pradze”⁵². Z kolei sprawy pociągów żywności (Korpus Pociągów)⁵³ należały do drugiego komisarza referenta, sprawy szpitali polowych i ogólne czynności porządkowe służby – do trzeciego komisarza referenta⁵⁴. Sekretarz generalny zajmował się bieżącymi sprawami prezydialnymi i wszelkimi czynnościami wskazanymi przez intendenta, do zadań podsekretarza należało prowadzenie kancelarii, natomiast na sekretarza ekspedytora nałożono obowiązek ekspediowania i przyjmowania przychodzących do Intendenty ekspedycji, co było potwierdzane w prowadzonym przez niego dzienniku ekspedycji. Do obowiązków pozostałych podsekretarza należało wyłącznie przepisywanie w kancelarii⁵⁵.

Wszelkie akty normatywne wydawane przez intendenta lub jego zastępcę (podintendenta w stopniu generała) były kontrasygnowane przez właściwego komisarza referenta, zaś asygnowane i kasowane przez rachmistrza I klasy⁵⁶. Do zadań kasjera należało utrzymywanie rachunków przychodów i wydatków z wyszczególnieniem źródła wpływów. Bez upoważnienia Intendenta Generalnego Wojska nie mógł on jednak przyjmować do kasy żadnych wpływów. Klucze do kasy posiadał zarówno intendenta, jak i osobno kasjer, ale pieniądze mógł on pobierać wyłącznie za wiedzą intendenta⁵⁷. Jedynie podręczna kasa kancelarii, w której nie mogło być więcej niż 20 tys. złp, znajdowała się pod kluczem kasjera, który mógł dysponować nią samodzielnie, przy czym zobowiązany został do zdawania codziennie raportu Intendentowi Generalnemu⁵⁸.

Biuro intendenta rozpoczynało pracę o godz. 8.30 i było otwarte bez przerwy do godz. 15.00, po czym następowała przerwa obiadowa do godz. 17.00. Od tej

⁴⁹ Tamże, k. 128.

⁵⁰ Tamże, k. 204.

⁵¹ Tamże, k. 205; AGAD, WCPL, sygn. 135, k. 42, 70.

⁵² AGAD, WCPL, sygn. 132, k. 206–207.

⁵³ AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 278–279; APL, KWL, sygn. 540, cały poszyt; ZDW, 1, s. 195, 368.

⁵⁴ AGAD, WCPL, sygn. 132, k. 207.

⁵⁵ Tamże, k. 207–208.

⁵⁶ Tamże, k. 209.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ Tamże, k. 210.

godziny do godz. 21.00 i dłużej biuro intendenta pracowało w miarę potrzeby „tak, aby wszystkie interesy przychodzące do Intendentury codziennie wyrobianymi były”⁵⁹. Pracownicy intendenty (od podsekretarzy do referentów) byli zobowiązani do pełnienia służby również w nocy. Sporządzeniem imiennej listy do pełnienia służby nocnej zajmował się sekretarz generalny, zaś wyznaczeni do niej obowiązani byli wcześniej otrzymać zawiadomienie i potwierdzić je własnoręcznym podpisem. Osoby zobowiązane do służby nocnej miały prawo do przerwy obiadowej już o godz. 12.00, która trwała do godz. 15.00. Następnie mogli opuścić biuro o godz. 18.00 i stawić się o godz. 21.00 na służbę nocną trwającą do rana⁶⁰.

Służba zewnętrzna wojskowa intendenty składała się z dozoru magazynów przewozowych przy dywizjach oraz brygady piekarzy wojskowych. Przy każdej dywizji w marszu urządzano magazyn żywności i furazu odpowiedni do jej potrzeb, którego dozorem, kontrolą wpływów i wydatków oraz dystrybucją w oparciu o bony komisarzy wojennych zajmował się dozorca z pomocą dwóch dystrybutorów⁶¹. Do wypieku chleba powołano brygadę piekarską złożoną z nadpiekarza, czyli brygadiera, i 30 piekarzy⁶², których na wezwanie intendenta Komisji Wojny kierowano z pułków liniowych⁶³.

Administracji piekarni wojskowych został przypisany mundur ciemnoszary z kołnierzem i karmazynowymi łapkami u rękawów oraz z guzikami żółtymi z orłami. Dodatkowa forma obszycia została przewidziana dla nadzorcy piekarni, dystrybutora i nadpiekarza⁶⁴, np. nadzorcy mieli „złotym kołnierzem dwa razy obszyty na cal szerokim galonem i łapki”⁶⁵. Umundurowanie piekarzy składało się z surduta z dwoma rzędami guzików (po sześć z każdej strony) oraz fraka z jednym rzędem dziewięciu guzików, o wojskowym kroju, z szarych pantalonów, białej kamizelki, kapelusza i furazerki⁶⁶.

Zorganizowana w ten sposób służba intendenty działała od marca do lipca 1831 r. Sprawa reorganizacji intendenty pojawiła się na forum połączonych izb sejmowych 18 lipca 1831 r.⁶⁷ Ostatecznie sprawę wątpliwości wyrażonych przez izby sejmowe zdecydowano się przekazać Rządowi Narodowemu, wskazując życzenie izb, aby intendtura została przyłączona do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Odnosząc się do propozycji sejmowej, Rząd Narodowy 23 sierpnia 1831 r. postanowił, że Intendent Generalny Wojska ma przejść pod zarząd ministra wojny. Zanim powzięto to postanowienie, zastanawiano się nad odda-

⁵⁹ Tamże, k. 211.

⁶⁰ Tamże, k. 212.

⁶¹ Tamże, k. 215.

⁶² Por. korespondencję Komisji Rządowej Wojny i Komisarza Rządu przy Naczelnym Wodzu z Rządem Narodowym w sprawie umundurowania administracji piekarń wojskowych – AGAD, WCPL, sygn. 132, k. 219, 278.

⁶³ AGAD, WCPL, sygn. 132, k. 215.

⁶⁴ Tamże, k. 282–283, 286.

⁶⁵ Tamże, k. 282.

⁶⁶ Tamże, k. 283.

⁶⁷ AGAD, WCPL, sygn. 134, k. 109–112, 220; DS, 5, s. 519.

niem intendenta pod zarząd Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji⁶⁸. Zgodnie z uchwałą Rządu Narodowego z 23 sierpnia 1831 r., w zastosowaniu się do art. 47 ustawy konstytucyjnej oraz do art. 14 uchwały z 29 stycznia 1831 r. o Rządzie Narodowym, Intendenta Generalnego Armii podciągnięto pod odpowiedzialność konstytucyjną⁶⁹. Artykuł 1 uchwały stanowił, że Intendent Generalny Wojska przechodzi pod zarząd i dozór ministra wojny, któremu miał zdawać raporty, być posłusznym jego decyzjom i wykonywać otrzymane od niego rozporządzenia⁷⁰.

6. Terenowe ogniwa administracji żywności wojska

Ustrój administracji terytorialnej w czasie powstania listopadowego pozostał niezmienny, natomiast rozbudowana została lub – jak pisze Władysław Rostocki – „ożywiona” reprezentacja obywatelska przy władzach lokalnych, czyli radach obywatelskich⁷¹. Organy te zostały powołane do życia 15 listopada 1815 r.⁷², ich działalność była jednak w kolejnych latach systematycznie ograniczana przez władze centralne Królestwa Kongresowego⁷³.

Po rozpoczęciu powstania rady obywatelskie współpracowały z władzami administracyjnymi poprzez wojewódzkie i obwodowe komitety obywatelskie, które powołano 11 grudnia 1830 r. Organy te miały duże znaczenie dla sprawnego funkcjonowania administracji żywności, bowiem na podstawie postanowienia Dyktatora, Rządu Narodowego i Naczelnego Wojska z 19 grudnia (potwierdzonego 24 grudnia) działalność intendencji koordynowały w terenie komitety żywności, które powołano przy tychże radach wojewódzkich i obwodowych⁷⁴. Organy te miały dbać o właściwy dobór magazynierów, regulowanie należności za dostawy, nadzorowanie jakości dostarczanych produktów i kontrolę wydawanej z magazynów żywności⁷⁵. Mimo że – jak podkreśla Alina Barszczewska – wojewódzkie rady obywatelskie w powstaniu miały charakter lokalny, to jednak ich udział w organizacji sił zbrojnych i zabezpieczenia środków materialnych dla armii był znaczny⁷⁶.

W grudniu 1830 r. rady obywatelskie w każdym województwie zostały zobowiązane do bezzwłocznego wybrania ze swojego grona lub też z grupy

⁶⁸ AGAD, WCPL, sygn. 134, k. 220.

⁶⁹ Tamże, k. 218; DS, 1, s. 361–363, 367–368.

⁷⁰ AGAD, WCPL, sygn. 134, k. 217–218.

⁷¹ Zob. W Rostocki, *Cywilny aparat władzy powstańczej w 1830–1831 r.*, „Folia Societatis Scientiarum Lublinensis” 1983, nr 1(25), s. 28. Por. H. Eile, *Powstanie listopadowe...*, s. 57–58.

⁷² „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. I, nr 1, s. 82–84.

⁷³ Zob. A. Barszczewska, *Z dziejów rad obywatelskich w Królestwie Polskim w okresie powstania listopadowego*, „Przegląd Historyczny” 1962, nr 2(53), s. 260.

⁷⁴ AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 39; ZDW, 1, s. 90. Por. T. Mencil, *Działalność władz cywilnych województwa lubelskiego w okresie powstania listopadowego*, „Rocznik Lubelski” 1962, nr 5, s. 114–155.

⁷⁵ APL, KWL, sygn. 517, k. 13–18.

⁷⁶ Zob. A. Barszczewska, *Z dziejów rad obywatelskich...*, s. 267–270.

innych obywateli godnych zaufania – trzech członków, którzy mieli stanowić obsadę komitetu żywności w województwie⁷⁷. Po wyborze osób do komitetów rady obywatelskie miały potwierdzić tę czynność Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji oraz Intendentowi Generalnemu Wojska⁷⁸. Na obywatelach wybranych do komitetu obwodowego żywności ciążyły takie same obowiązki, jak na delegatach komitetów wojewódzkich⁷⁹. Dodatkowo rady obywatelskie miały niezwłocznie dokonać wyboru i ustanowić dozorców magazynowych, którzy byli opłacani i pozostawali pod bezpośrednim nadzorem komitetów obwodowych⁸⁰.

Komitety żywności miały prowadzić swoje czynności w biurach komisji wojewódzkich i komisarzy obwodowych. Zobowiązane zostały do jednoczesnej stałej współpracy z prezesami komisji wojewódzkich i komisarzami obwodowymi, którzy mieli obowiązek przedsięwzierać wszystkie środki w celu ich sprawnego funkcjonowania, np. dostarczając informacji statystycznych potrzebnych do właściwego rozłożenia zapotrzebowania na obwody i na poszczególnych dostawców⁸¹. Dla zapewnienia sprawnego ich działania, Intendent Generalny został zobowiązany do upoważnienia wskazanych osób zamieszkujących w prowincjach, które miały wykonywać jego obowiązki w miejscach, do których nie był w stanie przybyć osobiście⁸². Dodajmy, że do obowiązków Intendenta Generalnego należała również dbałość o aktualizację informacji przekazywanych przez każdy komitet obwodowy w zakresie ilości i rodzaju produktów w naturze, jakie obwód był w stanie dostarczyć do wskazanego magazynu na terenie obwodu⁸³.

Do kompetencji komitetów żywności wojska w województwach i obwodach należały wszelkie dostawy wskazane przez Intendenta Generalnego Wojska. Komitety wojewódzkie na wezwanie prezesa komisji wojewódzkiej miały je rozdzielać na poszczególne obwody, uwzględniając zasady podatku liwerunkowego w województwach mazowieckim, kaliskim, płockim, augustowskim, zaś w pozostałych czterech według podatku ofiary⁸⁴. Z kolei do kompetencji obwodowych komitetów żywności należał rozkład na poszczególnych kontrybuentów, przy czym zastrzeżono, że rozkłady te będą skierowane wyłącznie do dominiów, bowiem

⁷⁷ AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 40, 55; AGAD, WCPL, sygn. 132, k. 331; APL, KWL, sygn. 527, k. 1–2; APL, KWL, sygn. 564, k. 30–31, 34–39, 42.

⁷⁸ AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 55; AGAD, WCPL, sygn. 132, k. 331; APL, KWL, sygn. 517, k. 6; APL, KWL, sygn. 564, k. 62, 88.

⁷⁹ Por. H. Eile, *Powstanie listopadowe...*, s. 56–57; A. Białczak, *Spoleczeństwo Kurpiowszczyzny wobec powstania listopadowego*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 1997, nr 11, s. 104–105. W województwie lubelskim 3 stycznia 1831 r. wyznaczono po trzech członków dla obwodów: lubelskiego, krasnostawskiego, hrubieszowskiego i zamojskiego – APL, KWL, zespół 115, sygn. 517, k. 1–10; APL, KWL, sygn. 564, k. 30–31, 42–43.

⁸⁰ AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 55–56; AGAD, WCPL, sygn. 132, k. 331; APL, KWL, sygn. 517, k. 13.

⁸¹ AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 41; AGAD, WCPL, sygn. 132, k. 331; APL, KWL, sygn. 517, k. 13–14.

⁸² AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 56; AGAD, WCPL, sygn. 132, k. 332.

⁸³ APL, KWL, sygn. 527, k. 17.

⁸⁴ AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 42, 57; APL, KWL, sygn. 517, k. 14.

na gromady i miasta nałożono już osobiste świadczenia, uznano przy tym, że są one zagrożone niedostatkami będącym skutkiem nieurodzaju⁸⁵.

Komitety żywności zostały ponadto wyznaczone do opieki i bezpośredniego nadzoru nad szpitalami wojskowymi i magazynami potrzeb wojennych. Miało to na celu zabezpieczenie przyzwoitej i rzetelnej służby oraz zapobieżenie wszelkim nadużyciom⁸⁶. W szczególności należało do nich pilnowanie, „aby każdego z wojskowych doszło to, co mu się z prawa należy”. Wskazywano również na obowiązek spoczywający na komitetach, który dotyczył pilnego przestrzegania legalności pokwitowań zarówno z dostarczonych, jak i wytworzonych produktów. To z kolei miało służyć jawności postępowania władz powstańczych, jak podkreślano: „izby narodowi z całego tego rodzaju czynności wyrachować się można”. Obsługa biurowa w zakresie rachunkowości i kontroli służby żywności zorganizowana została z personelu zatrudnionego w biurach komisji wojewódzkich i komisarzy obwodowych⁸⁷.

Wśród innych obowiązków nałożonych na komitety należy wskazać te związane z dbałością, by wszystkie rozpisane produkty były dostarczane do składu w najlepszych gatunkach oraz czuwaniem wraz z właściwymi prezesami komisji wojewódzkich, jak i komisarzami obwodowymi nad zapewnieniem ścisłej kontroli wpływu i rozchodu produktów oraz zapłaty za nie. Jednocześnie zaznaczono, że ceny, według których właściciele otrzymywali wynagrodzenie, powinny być ustanowione przez komitet wojewódzki i prezesów komisji wojewódzkiej. Ceny te miały zostać określone na podstawie średnich cen targowych miast wojewódzkich i obwodowych z ostatniego miesiąca⁸⁸.

Na komitety żywności został nałożony również obowiązek przekazywania raportów Intendentowi Generalnemu Wojska oraz Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji o stanie budowli przeznaczonych na składy w województwach i obwodach oraz o możliwości przystosowania w przyszłości na te cele innych budowli. Dodatkowo komitety zostały zobowiązane do przekazywania raportów wspomnianym organom o cenach bydła, żyta, owsa, siana i słomy, sposobach mielenia mąki oraz sposobie przewozu tych produktów⁸⁹.

Komitety za pośrednictwem prasy miały zawiadamiać obywateli i zapewniać ich o wynagrodzeniu za wszelkie dostawy⁹⁰, przy czym komitety w województwach

⁸⁵ AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 43, 150–151; PDK z 9 stycznia 1831 r., nr 9. W piśmie z 18 lipca 1831 r. skierowanym do Komisji Województwa Lubelskiego komisarz obwodu zamojskiego zwracał się z prośbą o wyjaśnienie, czy również probostwa należy podciągnąć pod tytuł dworów. Zob. APL, KWL, sygn. 532, k. 3, 9–10.

⁸⁶ APL, KWL, sygn. 527, k. 15.

⁸⁷ AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 46, 59; APL, KWL, sygn. 517, k. 16.

⁸⁸ Tamże, k. 57.

⁸⁹ Tamże, k. 58; APL, KWL, sygn. 517, k. 15–16; APL, KWL, sygn. 564, k. 183–184.

⁹⁰ Szczegóły wynagrodzenia zostały określone przy okazji uchwalenia 3 czerwca 1831 r. prawa o rekwizycjach. Zob. *Diariusz Sejmu z r. 1830–1831*, t. 4: od 26 maja do 18 czerwca 1831 r., wydał M. Rostworowski, Kraków 1907, s. 201–202; KP z 7 czerwca 1831 r., nr 530; NP z 7 czerwca 1831 r., nr 151; NP z 13 czerwca 1831 r., nr 157; NP z 21 czerwca 1831 r., nr 165. Za zajęte produkty właściciele otrzymywali poświadczenia, które zawierały oszacowanie zajętych przedmiotów stosownie do średnich cen w miastach wojewódzkich i obwodowych z miesiąca maja – AGAD, WCPL, sygn. 133, k. 191–193.

i obwodach miały również sporządzać listy do zapisywania ofiar obywatelskich przekazywanych w produktach na rzecz wojska. Listy te miały być przekazywane co tydzień do wiadomości Intendenta Generalnego Wojska⁹¹.

W celu zapobieżenia nadużyciom i zapewnienia wynagrodzenia osobom dostarczającym produkty dla wojska postanowiono, że na dostawę produktów do magazynu położonego we właściwym obwodzie należało uzyskać kwit sznurowy od dozorczy magazynu⁹², podpisany przez niego i przez jednego z członków komitetu upoważnionego *ad hoc*, przy czym poświadczenia rzetelności podpisów dokonywać miał komisarz obwodowy lub wyznaczony przez niego urzędnik administracyjny⁹³.

Kwit uzyskany według przywołanej procedury był przyjmowany „w kasach właściwych od kontrybuentów podatków stałych, zamiast gotowizny”⁹⁴. W razie jednak, gdyby kwit nie mógł być zrealizowany w kasach, wtedy przewidywano jego realizację przez Bank Polski na rzecz skarbu⁹⁵. Kasy skarbowe, przyjmując zamiast gotowizny w podatkach i innych opłatach kwity za uiszczone dostawy, miały je rozliczać według wyżej wspomnianego oznaczenia cen i zamieszczać na nich walor przyjętych kwitów, następnie „zaś te kwity w miejsce gotowizny, winny otrzymaną walutę pokwitować”⁹⁶.

7. Zakończenie

W konkluzji powyższych rozważań trzeba wskazać kilka wątków dokonanej analizy. Po pierwsze, należy uznać za słuszne przyjęte rozwiązanie w postaci rezygnacji przez polskie władze wojskowe z rosyjskiego systemu organizacji administracji zaopatrzenia wojska, jaki obowiązywał w armii Królestwa Polskiego przed wybuchem powstania, na rzecz systemu francuskiego, który charakteryzował się większą decentralizacją władzy przyznanej poszczególnym ogniwom

⁹¹ AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 45–46.

⁹² Pomiedzy lutym i marcem 1831 r. kwity za wydanie zboża, siana, chleba, soli, wódki, wołów itp. wystawiali poszczególni dowódcy oddziałów i pododdziałów oraz komisarze obwodowi, zob. APL, KWL, sygn. 2078, Kwity (dowody) dotyczące zaopatrzenia w żywność i furaż korpusu gen. Józefa Dwernickiego, cały poszyt.

⁹³ AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 46–47, 59. Podkreślić należy, że już w pierwszych miesiącach powstania dochodziło do częstych nadużyć przez administrację żywności wojska, w tym przez dozorców magazynów. Aby zapobiec tym nieprawidłowościom, szef Sztabu Głównego Mroziński w rozkazie dziennym z 17 stycznia 1831 r. odniósł się do sytuacji, w których dozorczy magazynów wojskowych dokonywali zakupu bonów od stron mających prawo do pobierania żywności lub furażu. Zwrócił uwagę, że stanowi to nadużycie, które naraża na straty skarb i mieszkańców. W rozkazie podkreślił, że każdy wojskowy lub dozorca magazynu sprzedający lub kupujący bony na żywność i furaż zostanie oddany pod sąd wojenny i podlegać będzie karze jednego roku więzienia, zaś za podrabianie bonów lub pomocnictwo przy tym procederze groziła kara 5 lat więzienia – PDK z 23 stycznia 1831 r., nr 22.

⁹⁴ PDK z 17 stycznia 1831 r., nr 16.

⁹⁵ AGAD, WCPL, sygn. 131, k. 48.

⁹⁶ Tamże, k. 48–49.

w jego strukturze organizacyjnej⁹⁷. Poprzez zastosowanie wzorów francuskich organizacji administracja żywności mogła w miarę sprawnie i skutecznie funkcjonować w warunkach polowych. Nie oznaczało to jednak, że organizując administrację żywności wojska, władze powstańcze nie uniknęły błędów. Wśród nich można wymienić pośpiech, szczególnie w doborze personalnym służby intendentury, brak skoordynowania działalności poszczególnych ogniw terenowych administracji żywności wojska, co stwarzało problemy z wydawaniem żywności z magazynów⁹⁸. Inną wadą była ogólnie słaba znajomość wśród żołnierzy wojska polskiego formacji służby intendentury, co prowadziło do niepotrzebnych konfliktów i niesnasek osobistych. Zdarzały się również przypadki niegospodarności i nieprawidłowości, np. w wyborze kontrahentów na dostawy żywności dla wojska⁹⁹.

Po drugie, należy zwrócić uwagę na fakt znacznych obciążeń wojskowych w czasie powstania, jakie dotknęły mieszkańców Królestwa Polskiego. Rodziło to antagonizmy i często wywoływało niechęć do wojska i jego administracji. Co prawda to średnie ziemiaństwo i mniej zamożna część ludności miejskiej ponosiła największe ciężary wojenne, to jednak najbardziej z powodu głodu, spowodowanego licznymi rekwizycjami żywności na rzecz wojska, cierpiała ludność chłopska. Nawet w wojsku polskim najczęściej ta grupa społeczna przez parę dni nie dostawała żywności lub otrzymywała produkty zepsute, mięso pochodzące ze zdechłego bydła, skisły chleb, co było powodem wcale licznych dezercji¹⁰⁰.

Wobec dynamicznego rozwoju działań militarnych administracja żywności wojska nie była w stanie zaradzić w swojej działalności powyższym dysfunkcjom i samowolnym nadużyciom ze strony poszczególnych oddziałów. Dokonywały one rekwizycji na własną rękę, zaś wydawanie przez kolejnych wodzów naczelnych rozkazów dziennych zawierających nakazy bezwzględного rozprawiania się z nadużyciami aprowizacyjnymi i rekwizycyjnymi wśród wojska przynosiły jedynie chwilowy skutek¹⁰¹.

⁹⁷ Zob. H. Eile, *Rola intendentury...*, s. 4–7. Podkreślić należy, że często Intendent Generalny Wojska dokonywał osobiście zakupów żywności w formie licytacji za pośrednictwem ogłoszeń w prasie. Pierwsza taka licytacja miała miejsce 11 kwietnia i dotyczyła dostawy zdrowego i świeżego mięsa wołowego dla wojska przez okres jednego miesiąca. Tego rodzaju licytacje były prowadzone aż do czasu zdobycia Warszawy przez Rosjan na początku września. Zob. m.in. PDK z 10 kwietnia 1831 r., nr 98; PDK z 7 maja 1831 r., nr 125; PDK z 2 czerwca 1831 r., nr 150; PDK z 2 września 1831 r., nr 241.

⁹⁸ ZDW, 1, s. 219, 245–246.

⁹⁹ AGAD, WCPL, sygn. 135, k. 34–36.

¹⁰⁰ Zob. M. Meloch, *Sprawa włościańska...*, s. 75.

¹⁰¹ AGAD, WCPL, sygn. 134, k. 212–214; AGAD, WCPL, sygn. 135, k. 27.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne:

- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Władze Centralne Powstania Listopadowego, zespol nr 200, sygn. 131, 132, 133, 134, 135.
Archiwum Państwowe w Lublinie, Komisja Województwa Lubelskiego, zespol nr 115, sygn. 517, 527, 530, 532, 540, 564, 2078.

Źródła drukowane

- Diariusz Sejmu z r. 1830–1831*, t. 1: od 18 grudnia do 8 lutego 1831 r., wyd. M. Rostworowski, Kraków 1907.
Diariusz Sejmu z r. 1830–1831, t. 4: od 26 maja do 18 czerwca 1831 r., wyd. M. Rostworowski, Kraków 1907.
Diariusz Sejmu z r. 1830–1831, t. 5: od 20 czerwca do 21 lipca 1831 r., wyd. M. Rostworowski, Kraków 1907.
Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831, t. 1: od 30 listopada do 4 marca 1831 r. wyd. B. Pawłowski, Warszawa 1931.

Źródła prasowe

- „Kurier Polski” z 1831 r., nr 526, 530, 533.
„Nowa Polska” z 1831 r., nr 17, 34, 151, 157, 165.
„Powszechny Dziennik Krajowy” z 1831 r., nr 9, 16, 22, 55, 98, 125, 150, 224, 241.

Literatura

- Barszczewska A., *Województwo kaliskie i mazowieckie w powstaniu listopadowym (1830–1831)*, Łódź 1965.
Barszczewska A., *Z dziejów rad obywatelskich w Królestwie Polskim w okresie powstania listopadowego*, „Przegląd Historyczny” 1962, nr 2(53).
Bednarski W.W., *Rola wojskowa Lubelszczyzny i Podlasia w powstaniu listopadowym*, Puławy 2003.
Białczak A., *Spółczesność Kurpiowszczyzny wobec powstania listopadowego*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 1997, nr 11.
Czop J., *Barwa armii Królestwa Polskiego 1815–1830 oraz w wojnie polsko-rosyjskiej 1831*, Rzeszów 2017.
Eile H., *Dzieje administracji w wojsku Księstwa Warszawskiego. Zaopatrzenie wojska*, Warszawa 1928.
Eile H., *Powstanie listopadowe. Finanse i administracja*, Warszawa 1930.
Eile H., *Rola intendentury w wojsku powstania listopadowego*, „Przegląd Intendencki” 1930, nr 4.
Gołba Z., *Rozwój władz Królestwa Polskiego w okresie powstania listopadowego*, Wrocław 1971.
Grynwaser H., *Kwestia agrarna i ruch włościan w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku (1807–1860). Studium archiwalne*, Wrocław 1951.
Harbut S., *Noc Listopadowa w świetle i cieniach procesu przed Najwyższym Sądem Kryminalnym*, Warszawa 1926.
Konarski M., *Legal aspects of organising the administration of food for the army in the Duchy of Warsaw between 1807 and 1812*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2020, nr 1(17).
Konarski M., *Mysł polityczno-prawna Louisa de Saint-Just (1767–1794)*, „Studia Prawnicze i Administracyjne” 2016, nr 2(16).
Konarski M., *The services of the commune self-government in the Kingdom of Poland on the example of the provision of means of transport for the army*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2020, nr 2(17).
Kowalczyk R., *Aprovizacja w armii Księstwa Warszawskiego w latach 1807–1809: rola Michała Ambrożego Kochanowskiego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2014, nr 4(250).

- Kowalczyk R., *Intendentura wojsk Księstwa Warszawskiego. Komisja Żywności 1807–1809*, w: *Studia z historii społeczno-gospodarczej XIX i XX wieku*, vol. 4, pod red. W. Pusia, Łódź 2006.
- Meloch M., *Sprawa włościańska w powstaniu listopadowym*, Poznań 1948.
- Mencel T., *Działalność władz cywilnych województwa lubelskiego w okresie powstania listopadowego*, „Rocznik Lubelski” 1962, nr 5.
- Pamiętniki generała Prądzyńskiego*, oprac. B. Gembarzewski, t. I, Kraków 1909.
- Rostocki W., *Cywilny aparat władzy powstańczej w 1830–1831 r.*, „Folia Societatis Scientiarum Lublinensis” 1983, nr 1(25).
- Rostocki W., *Władza wodzów naczelnych w powstaniu listopadowym (studium historycznoprawne)*, Wrocław 1955.
- Rothiot J.P., *Les représentants en mission face au dilemme, de ravitailler les armées ou la population civile (l'exemple des Vosges en 1793)*, „Annales historiques de la Révolution française” 2007, nr 347.
- Szczepański J., *Konstanty Wolicki (1792 – ok. 1860). Ziemianin – przemysłowiec – polityk*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej” 7(2010).
- Tarczyński M., *Generalicja powstania listopadowego*, Warszawa 1980.
- Tokarz W., *Zarys historii wojny polsko-rosyjskiej r. 1831*, Warszawa 1922.
- Wentworth T., *Henryk Lubieński i jego bracia. Wspomnienia rodzinne odnoszące się do historii Królestwa Polskiego i Banku Polskiego*, Kraków 1886.
- Ziółek J., *Magazyny żywnościowe intendentury wojsk w powstaniu 1830/31*, „Roczniki Humanistyczne” 1972, nr 2(20).

THE ORGANISATION OF THE ARMY FOOD ADMINISTRATION DURING THE NOVEMBER UPRISING OF 1830–1831

SUMMARY

The issues which are the subject of this analysis concern the process of organising the food administration structure of the Polish army during the national liberation uprising against the Russian Empire known as the November Uprising. In the period of less than a year from the outbreak to the collapse of the Uprising, the administration responsible for supplying the army with food underwent several structural changes, as the insurrectionary authorities strove to create a legal institution which would meet the supply obligations imposed on it effectively and on time. Basing mainly on archival sources, the author reconstructs the evolution of the organisation of both the structure of the army's central food administration with particular emphasis on its office principles, as well as its field organs and subordinate field cells.

KEYWORDS: history of administration, military administration, military supplies, requisitions

